

СИСТЕМАТА „ДЕТЕ – СЕМЕЙСТВО – УЧИЛИЩЕ“ В УСЛОВИЯТА НА ВКЛЮЧАЩОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Пелагия Терзийска

Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград

Резюме. В статията се анализира съвременното състояние на системата „дете – семейство – училище“ в условията на включващото образование на деца със специални образователни потребности. Посочват се трудностите, които срещат учителите, родителите, децата, анализират се страховете им, както и знанията и уменията (компетенциите), които трябва да имат, за да може да се изградят позитивни отношения и да се реализира успешно обучение във включващата класна стая.

Представени са резултати от собствени емпирични изследвания.

Keywords: inclusive education, children with special educational needs, teachers, parents, interaction, cooperation

Процесът на интеграция и включване на децата със специални образователни потребности е трикомпонентен процес, в основата на който е системата „дете – семейство – училище“, а екипът от специалисти направлява и координира педагогическия процес.

Опитът от прилагане на включващото образование в практиката на общо-образователното училище показва, че до голяма степен успехът на този процес зависи от отношението на учителите към самия факт на включване. В този смисъл, философията и принципите на включващото образование трябва да се познават и приемат от всеки учител, който е готов да създаде в училището такава среда, такава общност, която е отворена, открита за „другия“, в която достойнството на човека се цени независимо от неговите способности и постижения, в която, и това е може би най-важното нещо – се удовлетворява правото на всяко дете да бъде изслушано, разбрано, прието.

Как ще посрещне училището детето със специални образователни потребности (СОП)? Как ще се чувства то сред връстниците в норма? Това до голяма степен зависи от отношението на педагогическия колектив на масовото училище!

Включващото образование предявява нови и по-високи изисквания към всички педагози, които работят в училището. Те трябва да видят потенциала на всяко дете, възможностите за по-нататъшното му пълноценно развитие, да установят адекватно общуване с него, да предприемат адекватни действия за преодоляване на проблемите и нарушенията, както и да подкрепят и подпомагат семейството му.

От отношението на учителя към децата със СОП зависи много, а именно:

- създаването на единна взаимодействия система за подпомагане и съдействие на детето със СОП (дете – семейство – учител);
- отношението на семейството на детето със СОП към самия образователен процес;
- отношението на детската общност към детето със специални потребности;
- взаимоотношението на детето със СОП с хората около него.

Включващото образование изисква от специалистите в масовото училище в допълнение към общоприетите образователни компетентности и компетенции и такива, които предполагат ефективно осъществяване на адекватно взаимодействие и работа с децата със СОП.

Проучените резултати от изследвания посочват ключови умения на учителя, като условие за установяване на ефективно взаимодействие с децата със специални потребности и успешна реализация на включването в общата образователна среда. N. K. French и R. V. Chopra (2006) правят аналогия между ролята на учителя във включващия клас и ролята на изпълнителния директор в бизнеса, която изисква развитие на следните умения: лидерство, сътрудничество, комуникационни умения. Учителите, демонстриращи умения в пет основни функционални области: планиране, подпомагане/подкрепа, обяснение, сътрудничество, супервизия на колеги, допринасят за по-успешната адаптация на учениците в средата на връстниците в норма.

В този контекст особена актуалност придобива развитието на следните *интегрални характеристики на учителя*.

1. Фокусиране върху ученика, включително:

- положително отношение към децата с увреждания – приемането им такива, каквито са;
- желание за работа с тях;
- стратегия за сътрудничество с техните родители.

2. Интелектуална гъвкавост:

- умения за разработване на индивидуална образователна програма за всяко дете със СОП, на индивидуален образователен маршрут;
- преодоляване на трудности, специфични за създаването на детска общност, в която има твърде много различия.

3. Професионална компетентност:

- знания за особеностите в развитието на детето със СОП и основите на корекционната работа;
- знания и умения, необходими за работа в мултидисциплинарни екипи;
- умение за взаимодействие със специалистите по отношение организиране и осъществяване на необходимата психологическа и педагогическа помощ за обучение на детето със специални потребности;
- владее на гъвкави форми на преподаване, на интерактивни методи на обучение;
- умение за мотивиране на самостоятелна познавателна дейност;
- познаване на специални технологии за подкрепа на детето със СОП и съвременни технологии за създаване на адекватна атмосфера и култура в детската общност;
- умения за провеждане на педагогическа диагностика, за изграждане на индивидуален образователен маршрут на детето с увреждания.

4. Поведенческа гъвкавост:

- умения за подпомагане на детето със СОП при реализиране на индивидуалния образователен маршрут при различни условия и обстоятелства;
- познаване методиката на работа с деца с различни увреждания.

Идеята за включващото образование ще заеме своето място в образователния процес само ако завладее съзнанието на учителите, ако се превърне в неразделна част от тяхното професионално мислене. Опитът от практическото реализиране на включващото образование показва, че учителите и другите специалисти не могат веднага да отговорят на професионалните роли, които са необходими за тази форма на обучение.

Изследванията, които направихме, показват, че те преминават през няколко етапа: най-напред се наблюдава съпротивляване, след това се появява пасивност, а в следващия етап се преминава към активно приемане на това, което се случва. Учителите се страхуват: „Какво се случва?“, „Мога ли и как да го направя?“, „Ако не успея, какво ще стане?“, „Дали ще отговоря на очакванията?“, „Това достатъчно ли е, за да се почувства детето разбрано и прието?“. Страхуват се, че няма да се справят, да бъдат в състояние да контролират изцяло ситуацията, страхуват се да поемат отговорност.

В тази ситуация е необходимо учителите да получат адекватна подкрепа, да им се помогне да се изправят срещу страховете си и да продължат да работят. Практиката показва, че особено полезна е предварителната среща на учителя с ресурсния учител, както и с друг учител или учители, които вече са обучавали дете със СОП, преминали са през своите страхе и колебания и могат да споделят опита си. Изследванията ни показват, че тези срещи у нас най-често се организират от ресурсните учители. Те са специалистите, които подкрепят и помагат на учителите на масовия клас, в който е включено дете със СОП, да преодолеят съмненията и страховете си и в същото време ини-

цират срещи между самите масови учители с тази цел. Споделянето на опит, на лични преживявания, информирането по различни проблеми, които касаят работата с това дете в масовия клас, са важни за „продължаване напред“, за „вземане в ръце“. Думи като „Не се притеснявайте. Не се страхувайте“ в повечето случаи са безсмислени и не успокояват. Включването е промяна. Промяната плаши. Така е устроен човекът. *Затова комуникацията, информирането, споделянето са изключително важни.*

Новите очаквания предполагат и нови изисквания към управлението и функционирането на педагогическите кадри, делегирайки им нови правомощия и нова степен на отговорност, т.е. реструктуриране на цялата система от вътрешни и външни отношения. Включващото образование изисква колективно мислене и действие по отношение на социалната справедливост, като се вземат предвид възможностите за обучение на всеки ученик.

Поради това са необходими нови технологии на взаимодействие, предполагащи:

- усвояване на умения за изслушване и приемане различните мнения на членовете на екипа от специалисти, както и прилагане на направените от тях препоръки;
- демонстриране на уважение към родителите на децата и разбиране на проблемите им;
- съгласувано и ефективно действие в интерес на детето;
- отговорност и последователност в отстояване на интересите на учениците;
- овладяване на нови принципи за професионална комуникация.

Взаимодействието между субектите в условията на включващото образование е насочено към съгласуване и обединяване на усилията с цел установяване на отношения и постигане на общ резултат, налагащ функциите: организиране на съвместни дейности, формиране и развитие на междуличностните отношения, опознаване един друг. Това е от изключителна важност за успешното функциониране на системата дете – семейство – училище.

Не обемът на знанията, които са усвоени от учениците, не овладяването на различна информация от тях е крайната цел на учителския труд. Крайната цел е самият ученик – неговите личностни качества, умението му да осъществява хуманно социално взаимодействие. Това трябва да разбере и осъзнае всеки учител, за да може успешно да бъде реализирано включващото образование.

В училището, в което се осъществява това образование, възниква необходимостта учителят да организира целенасочена работа с цел осъзнаване от детето на човешкото многообразие и създаване на уважително и толерантно отношение към другите. Учителят помага на децата да разберат социалната ценност на всички хора, равенството на техните права и възможности и да изградят известна съпричастност на всеки към проблемите на другия.

Време е за друг поглед към родителите на децата – както на децата в норма, така и на децата със СОП, за нова парадигма на изграждане на отношенията с тях, за да се постигнат целите на включващото образование.

Избирайки конкретното масово училище за своето дете, родителите на децата със СОП имат своите очаквания. Надяват се, че децата им ще влязат в среда, в която ще са премахнати всякакви бариери и която ще съдейства за максимално разкриване на потенциала им, среда, от която ще са доволни, ще се чувстват добре, ще се чувстват приети, ще бъдат част от детската общност.

Немалка е ролята на самите родители в този процес. За да бъде успешен той и да се постигнат желаните резултати, те трябва да бъдат основни партньори в обучението на детето си, да са активни членове на екипа и да работят наравно с преподавателския състав при съставяне, изпълнение и мониторинг на индивидуалния образователен маршрут на детето. Заедно със своите очаквания те имат и съмнения, страхове, притеснения дали това ще се случи, дали ще се справят, дали ще успеят да бъдат достатъчно полезни.

Родителите прогнозираят различни трудности, с които може да се сблъска детето им в условията на училището, в което се осъществява включващо образование. Предположенията на 27% от родителите са, че децата им ще срещнат трудности, които са свързани с усвояването на учебния материал, 25% – трудности при адаптирането към училище, 21% – при приемането им от съучениците, 19% – при управление на поведението, 3% – при приемането от учителя. Тези родители допускат възможността учителят да премине границите на позволеното и да унизи детето пред класа.

Познавайки особеностите на детето си, въпреки осъзнатия избор, който повечето са направили за включващо образование в общата образователна среда, на практика, всички родители предполагат, че детето им ще срещне трудности в масовото училище и ще се нуждае от подкрепата на връстници и възрастни, от създаването на продуктивни взаимодействия.

За да могат ефективно да изпълнят значимата си роля в условията на включващото образование, родителите трябва да бъдат:

- най-напред информирани от образователната институция за специфични особености и моменти в обучението на детето и им се даде възможност да поискат конкретна информация;

- постепенно включвани в различни дейности на училището – в определени моменти на учебния и извънучебния процес;

- стимулирани към диалог и обмен на мнения – на родителите трябва да се осигуряват възможности и ненаатрапчиво да се подтикват към изследване и разбиране целите и потребностите на детето в обикновения масов клас;

- мотивирани за участие във вземането на решения – от родителите се иска да споделят своето мнение, когато трябва да се вземе решение, значимо за де-

тето. Показателен пример в тази връзка е взаимодействието с родителите при разработването на индивидуалната образователна програма на детето.

Анализът от направеното изследване предполага поставянето на актуални въпроси, свързани с претенциите на родителите към училището, като цяло, включително и към съучениците на детето им и техните родители. Важно е да се установи дали, избирайки конкретно училище за детето си, родителите винаги познават и са фокусирани върху задачите за формиране на умение у него да живее в общност с други, различни от него деца? Или родителите се насочват единствено към изисквания към другите деца, за да осигурят на своето правото да бъде изключение по отношение на всички привилегии, включително и общуването. Дали, възмущавайки се от изразена позиция на родители на децата в норма, разбират своите отговорности към детето си?

Тези въпроси са неудобни и дори могат да изглеждат прекалено трудни. Така е. Трябва обаче да бъдат поставени, не бива да се крием от проблемите. Важното е да се опитаме да ги разберем, да ги приемем и потърсим начини за професионалното им решение.

Активната подкрепа на родителите е от изключителна важност за ефективното реализиране на включващото образование. Тяхната роля във взаимодействието с училището се променя, нараства. Мнението им често се превръща в най-важния фактор за приемането на административни решения. В този контекст е необходимо взаимодействието на училището с родителите да се основава на следните принципи.

- Партньорство – дейността на училището да бъде насочена към установяването на партньорски отношения с родителите.

- Доброволност – родителите самостоятелно вземат решение за участието си в различни дейности с училището. Собствената мотивация и емоционална готовност са в основата на тяхното решение.

- Откритост – училището отговаря на различни запитвания, поставени от родителите, отнасящи се до детето.

- Конфиденциалност – информацията за детето и семейството, с която разполагат специалистите, не трябва да бъде разгласявана, предавана, коментирана без съгласието на семейството.

- Уважение към личността на родителя – приемане на родителя като равнопоставен член на екипа, който работи с детето; приемане на мнението му за детето, неговия личен опит, решение, изразена позиция, очакване.

- Професионална отговорност – учителите, специалистите са отговорни за взетите решения, препоръки, предприети действия, които засягат интересите на детето.

- Информирано съгласие – училището предоставя достатъчна и достъпна за разбиране информация за дейността си и за детето. При представянето на информация терминологията, която родителите не разбират, трябва да се използва само при необходимост, ако няма друга възможност.

Нашето изследване показва, че все още продължава практиката родителите да не споделят важна информация за детето си с учителите и другите специалисти, работещи с него. Те се опитват да скрият някои неблагоприятни особености в развитието и поведението му и по този начин допълнително усложняват процеса на включването и обучението му в общообразователната среда. *Скриването на едни или други факти затруднява общуването, както и изграждането на детската общност.*

Родители на деца със СОП са склонни да виждат основните резултати и ефекта от включването предимно в увеличаване на възможностите за адаптация на детето си, за неговото социално развитие, очаквайки от училището създаването на специални условия и индивидуална подкрепа.

Немалка част от родителите (71,3%) споделят, че се стремят да дават само добра информация за детето си и по този начин се надяват да намалят опасенията и тревогите на учителите и специалистите. Това довежда до загуба на време, сили и средства, така необходими за работа с детето. Такова поведение на родителите говори за недостатъчно разбиране на проблема, за необходимостта от бързо предприемане на действия, насочени към разширяване на тяхната информираност. При това се налага изискването за осигуряване на условия за *адекватно възприемане на информацията.*

Не бива да се забравя, че ако след разговор с учителя родителите си тръгват потиснати, отчаяни, неவிждащи никакви възможности за развитието на детето си, то това не е учител, готов да работи в условията на включващото обучение. Посочването и на най-малкия, едва забележим успех на детето в учебната или друга дейност е правилната крачка към стимулиращо взаимодействие с родителите.

Откритото общуване с родителите и на родителите помежду им помага за възприемане на трудностите, за по-добро разбиране на индивидуалните особености на собственото им дете, откриват се по-големи възможности за неговото образование.

Учителите и родителите имат различен опит в разбирането на проблемите, свързани със състоянието на детето. Това е съвсем естествено, но понякога създава у по-добре информирани по въпросите на специалното образование учители изкушението да поучават. Наставническият тон е неприемлив за родителите. Учителят е длъжен да съблюдава определени граници в общуването с тях, в използването на информацията за особеностите в развитието на детето. Давайки например препоръки как да се организира работата с детето въкъщи, трябва да отчита условията на живот на семейството, неговия състав и културно равнище. Така съветите няма да се окажат трудно изпълними и у родителите няма да възникне чувство на безпомощност.

Само така учителят ще запази авторитета си, няма да загуби доверието и уважението на родителя.

Родителите на децата в норма (без СОП) също имат своите притеснения и страхове. Наблюденията показват, че все още съществуват психологически бариери и стереотипи, отнасящи се до работата с деца със специални образователни потребности в общата образователна среда. Основната психологическа „бариера“ е страхът от неизвестното, страхът от вредата, която включващото образование би могло да нанесе на децата им.

Тревогите на 73,7% от изследваните родители са, че:

- развитието на детето им може да се забави от включването в класа на деца със СОП, които се нуждаят от значителна подкрепа, от повече внимание от страна на учителя;

- децата със СОП може да провокират проява на неприемливо поведение у техните деца;

- може поведението на „различното“ дете да стане негативен модел за поведение.

Опитът показва, че академичното представяне на децата в норма не се влошава, а често техните показатели са по-високи в условията на включващия, отколкото в условията на обикновения клас на масовото училище.

Анализът на емоционалното приемане на учениците със СОП в масовото училище от родителите на другите деца разкрива, че при всички групи деца доминира средно ниво на приемане. В същото време се демонстрира по-ниска степен на приемане на деца с проблеми в поведението, както и на деца с умствена изостаналост. Според родителите тези две групи най-много ще затруднят работата в класа, защото децата с проблемно поведение „непрекъснато ще нарушават дисциплината в класа“, „ще дразнят другите деца“, „ще създават проблеми на учителя“ и др.п. Учениците с умствена изостаналост „ще отнемат най-много от времето на учителя“, „вниманието ще бъде насочвано често към тях в ущърб на другите деца“, „ще затруднят много учителя“, „учителят ще има по-малки изисквания към класа“, „ще се задържи развитието на другите деца“.

Очевидно е, че е необходимо родителите на децата в норма да бъдат достатъчно добре информирани за същността на включващото образование и за положителните страни от неговото практическо реализиране. В тази посока училището все още е в дълг на родителите – или не се предприемат никакви действия или пък, ако все пак такива има, те са недостатъчни. Разчита се най-вече на инициативността и уменията на учителя да създаде необходимите нагласи у родителите за адекватно приемане включването на ученик със СОП в класа на детето им.

От учителя зависи как и доколко ще съумее да представи възможностите на децата със СОП, техните позитивни страни. И в този процес с успех може и трябва да се използва помощта на ресурсния учител. Професионално изразената позиция помага на родителите да преодолеят своите страхове и тревожност, да достигнат до ново ниво на мислене, освободено от предразсъдъци.

Отношението на родителите към включващото образование се променя и под влияние на медиите. Затова дейността на училището в тази посока трябва да бъде приветствана. Установяването на добри взаимоотношения на училището с тях е добра основа за популяризиране на възможностите, на успехите на децата със специални потребности, както и на съвместни дейности, демонстриращи позитивното отношение между децата със и без СОП в общата образователна среда.

Проучванията показват, че в много отношения успехът на включване на дете със СОП в масово училище зависи както от позициите, отношението на възрастните, така от и *компетентната система за информиране на децата в норма за уврежданията*.

Навременното и умело, професионално информиране е важно за изграждане на добри отношения в класа, за предотвратяване на конфликтни ситуации, за разбирането и приемането на детето, за подпомагането му от съучениците.

В този контекст е полезно да намерят широко приложение такива похвати като: идентификация (отъждествяване на децата в норма с тези, имащи психозфизически нарушения, и усещане степента на възникващите при тях трудности); рефлексия (анализ) и др. (Terziyska, 2012: 179).

Подчертавайки ролята на съучениците в оказването на взаимна подкрепа сред децата R. Bond и E. Castagnera (2006) насочват вниманието към необходимостта от голямо разнообразие в начините на подкрепа, за да се осъществи успешно включване на детето със СОП в масовия клас. Посочват четири типа отношения към помощта, които са необходими за най-ефективното взаимодействие между децата в класната стая: искане, приемане, отхвърляне и оказване на помощ.

Важно е да не се забравя, че не бива да се натрапва помощ, която детето със СОП не е поискало или пък която е отхвърлило. Ако някои от съучениците се опитват непременно да помогнат, на всяка цена, това може да провокира у детето негативна реакция, напрежение между децата и усложняване на ситуацията.

От изключителна важност е учителят да познава актуалното състояние, да разбира обективната ситуация на отношенията и общуването в класа, да вижда тенденциите и да идентифицира факторите, поддържащи този процес или напротив, задържащи го. Това дава възможност да се реагира бързо, да се провери ефективността на педагогическото взаимодействие и при необходимост да се коригира.

Отношенията на всички участници в процеса на включващото образование трябва да се основават на принципите на равнопоставеност, сътрудничество и продуктивно взаимодействие, зачитане и уважение особеностите на другия.

Ефективното реализиране на включващия образователен процес предполага положителна динамика в развитието на детето, пълното му включва-

не в детската общност на масовото училище; подкрепяща, доброжелателна атмосфера, в която се осъществява образователният процес, включването в него на всички ученици и педагози, отношения на сътрудничество и участие; удовлетвореност на родителите от качеството на работа на педагогическия екип, подкрепа на всички дейности, предложени от училището.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Terziyska, P. (2012). *Detsata sas spetsialni obrazovatelni potrebnosti v obshtata klasna staya*. Blagoevgrad: University Press [Терзийска, П. (2012). *Деца с специални образователни потребности в общата класна стая*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“].
- Bond R., Castagnera E. Peer (2006) Supports and Inclusive Education: An Underutilized Resource // *Theory into Practice*. 2006. V. 45, № 3.
- French N.K., Chopra R.V. (2006) Teachers as Executives // *Theory into Practice*. 2006. Vol. 45, № 3.

THE SYSTEM “CHILD – FAMILY – SCHOOL” IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract. The article analyzes the current situation of the system “child-family-school in the conditions of inclusive education of children with special educational needs. The difficulties that are encountered by the teachers, parents, children are pointed out; their fears, as well as their competencies that they should have in order to build positive relations and to realize successful education in the inclusive classroom are analyzed. Results of own empirical research are presented.

✉ **Dr. Pelagia Terziyska, Assoc. Prof.**
Faculty of Pedagogy
South-West University “Neofit Rilski”
66, Ivan Mihailov St.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: pterziyska@abv.bg